

УДК 378.4:81'243]+316.454.52

Боднар А. Я., Верещагіна Т. О.

ПРОБЛЕМА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВНЗ

У статті проаналізовано проблему міжкультурного спілкування у викладанні іноземної мови у ВНЗ. Проаналізовано поняття «культурний асимілятор» та «понятійна картина світу у контексті міжкультурної комунікації».

Вивчення проблеми міжкультурної комунікації привертає увагу вчених – лінгвістів, психологів, педагогів вже багато років. Сьогодні вже немає потреби доводити важливість цього питання для розвитку людства в цілому та для кожного окремого індивіда. Набагато важливішим є створення теоретичних та практичних курсів і програм з міжкультурної комунікації у процесі підготовки студентів до іншомовного спілкування.

Термін «міжкультурна комунікація» у вузькому розумінні з'явився у 70-х роках ХХ століття [1, 1], його зазвичай пов'язують з публікацією у 1975 році роботи Дж. Кондон та Йоселф Фейсі «Вступ до міжкультурної комунікації» [4, 76]. Міжкультурна комунікація як поняття була створена для вирішення практичних питань післявоєнного світу, котрі формувалися в інтелектуальному середовищі і суспільній думці у цілому щодо так званих «екзотичних культур» та мов [2, 2]. З часом виникало все більше і більше практичних проблем, які потрібно було вирішувати. Найголовніша з них – глобалізація економічної діяльності, яка стала каталізатором культурної, освітньої, професійної, туристичної, наукової глобалізації. Звичайно, поняття глобалізації має також свої негативні сторони, так, наприклад, асиміляція культур, послаблення національної ідентичності, «америка-

нізація» суспільства, заангажованість мови численними запозиченнями, але цей процес – невідворотний у відкритому, демократичному просторі, тому для успішного функціонування держави і народу потрібно адаптуватися до цього процесу. Глобалізація на сучасному етапі стосується усіх сфер життя, зокрема освіти та міжкультурної комунікації.

На думку Г. П. Рябова, для успішного утвердження глобальної освіти і міжкультурної комунікації необхідно подолати низку протиріч, котрі сумарно можна сформулювати так [1, 229]:

1. Суперечність між глобальним і локальним, що означає набути ознак громадянина світу без втрати власного коріння.

2. Суперечність між універсальним та індивідуальним. Міжкультурна комунікація може привести як до позитивних, так і до негативних наслідків. Національна культура може як збагатитись, так і збідніти від іншої культури.

3. Проблема між довготерміновими та короткотерміновими завданнями. Вирішення багатьох проблем міжкультурної комунікації потребує прискіпливого ставлення, зокрема для того, щоб ввести елементи міжкультурної комунікації у систему освіти, потрібен час, а суспільство потребує негайного вирішення проблем.

4. Суперечність між принципом змагання та солідарності.

5. Суперечність між обсягом знань і можливостями їх засвоєння.

6. Суперечність між матеріальним і духовним світом. Потрібно прагнути до усвідомлення універсальності світу та усвідомлення відповідальності за нього.

Враховуючи ці суперечності, актуальним завданням стає перегляд етичних і культурних аспектів освіти. Політика у сфері освіти повинна бути досить диференційованою та побудованою таким чином, щоб вона не стала додатковим фактором, котрий сприятиме соціально-культурному відтворенню. Потрібно намагатися створити таку систему, котра б поєднала переваги інтеграції і повагу до прав окремої особистості. До навчальних планів деяких ВНЗ включено новий напрямок підготовки студентів «Лінгвістика та міжкультурна комунікація». Вивчення теорії міжкультурної комунікації включено у навчально-методичні комплекси спеціальностей філології, історії, культурології. Основою для усіх подібних спеціальностей є проблема міжкультурного діалогу, де любов до рідної культури, традицій, мови переплітається з повагою до інших мов та культур. Лише за таких умов освітою майбутнього стане глобальна освіта, проект моделі котрої називається «Лінгвауні». ЮНЕСКО створила цей проект для формування міжнародної мережі університетів, котрі повинні стати базою підготовки і перепідготовки студентів, викладачів і аспірантів з одночасним викладанням декількох іноземних мов [1, 230].

Однак під час реалізації цієї глобальної мети необхідно мати на увазі, що у проблеми є дві принципово різні сторони: навчання іноземній мові студентів-лінгвістів, що володіють мовою на професійному рівні, та широкого кола студентів-нефілологів. При підготовці спеціалістів-нефілологів зміст предмета «Іноземна мова» повинен змінюватися залежно від майбутньої професії спеціаліста, тобто юрист, політолог менеджер, хімік, інженер; окрім загальнономовленнєвих навичок, він повинен мати ще й навички професійного іншомовного спілкування [1, 230], адже міжкультурне спілкування це не тільки полілог у сфері туризму мистецтва, побуту тощо, а ще й комунікація на певному професійному рівні. Саме тому, підвищивши іншомовну комунікативну компетентність, ми підвищуємо й професійну компетентність. Одним із головних принципів «Лінгвауні» є ідея реалізації даних підходів до формування знань, практичних умінь і навичок, котрі необхідні для досягнення професійної компетентності.

Для того, щоб подолати комунікативний бар'єр на професійному рівні, створено безліч навчально-освітньої літератури та міжкультурних тренінгів: у США вже у 60-х роках ХХ століття було створено професійну асоціацію, яка називається *Організація з міжкультурної комунікації, навчання та дослідження* (Society for Intercultural Communication Training and Research (SIETAR)); тоді ж психологами штату Іллінойс під керівництвом Г. Тріандіса був розроблений перший *культурний асимілятор*, техніка когнітивного орієнтування, де завдання студентів – обрати ту інтерпретацію кожної ситуації взаємодії представників двох культур, яка відповідає думці члена «чужої» групи, тобто вибрати ізоморфну атрибуцію [3, 177]. У 1993 році російські вчені Щиріков Ю. Е. та Шарапіна Е. В. апробували у МДІМВ культурний асимілятор для студентів та аспірантів, котрі їхали за кордон [3, 179]. З 1977 року при ЮНЕСКО видається журнал «Міжкультурний журнал міжкультурної комунікації» [4]. Згодом було утворено *Скандинавську мережу міжкультурного спілкування* (Nordic Network for Intercultural communication (NIC)) та Організацію міжкультурних і транскультурних зв'язків (Communication in Intercultural and Transcultural Relations) [3, 11]. До того часу сформувався науковий напрям, логічною серцевиною котрого стало вивчення комунікативних невдач та проблем міжкультурного спілкування. Внаслідок цього поняття розпоширилося на такі сфери дослідження, як теорія перекладу, навчання іноземним мовам, порівняльна культурологія, конструктивна прагматика та ін.

Основні напрямки досліджень у сфері міжкультурної комунікації, запропоновані російським дослідником М. Б. Бергельсоном:

1. *Соціологічний*. Соціологи використовують традиційні методи анкетування. Анкети спрямовані на виявлення ціннісних установок і стереотипів, котрі проявляються у поведінці людей. На підставі отриманих соціологами узагальнень про характерні для тієї чи іншої культурної групи типи поведінки формуються відповідні практичні рекомендації, котрі реалізуються у вигляді соціальних міжкультурних тренінгів. Найбільш загальні соціолінгвістичні проблеми пов'язані із соціальною адаптацією мігрантів, збереженням чи втратою традиційних культур у національних меншин.

2. *Психологічний*. Психологів у галузі міжкультурної комунікації цікавить у першу чергу вплив культурних розбіжностей на процеси інтерпретації та конкретизації, а також походження відповідних стереотипів поведінки.

3. *Лінгвістичний*. Лінгвістів у першу чергу цікавить, як відбувається процес іншомовного професійного спілкування. Психологічний термін «акомодація» застосовується до таких параметрів комунікації, як теми мовлення, вибір відповідної лексики під час розмови з іноземцем. Також широкого розповсюдження набувають крос-культурні дослідження дискурсу, крос-культурної прагматики.

4. Також Бергельсон виділяє прикладний аспект у дослідженні міжкультурної комунікації. До принципово прикладних напрямів він відносить вивчення професійної комунікації. Центральне поняття у сфері міжкультурної комунікації – *міжкультурна сензитивність* (англійською Intercultural sensitivity), її поліпшення в умовах неоднозначності у суспільстві стає важливою складовою професійної придатності спеціаліста. З цією метою було створено велику кількість навчально-просвітницької літератури та міжкультурних тренінгів. Підвищення сензитивності фахівця має відбуватися у декілька етапів:

1) спочатку учасники повинні усвідомити, що така проблема існує за допомогою рольової гри;

2) учасники отримують необхідну інформацію про особливості міжкультурної комунікації взагалі і для окремих культур зокрема через вправи та проблемні ситуації, котрі потрібно вирішувати.

На даний момент наукові дослідження у сфері міжкультурної комунікації фокусуються на поведінці людей, котрі стикаються з розбіжностями у мовленнєвій діяльності та наслідками цих розбіжностей. Результатами досліджень стали описи культурної специфіки при вираженні та інтерпретації ситуативних мовленнєвих дій комунікантів [2, 13]. Ці описи у свою чергу стали основою для створення спеціальних тренінгів, курсів, асиміляторів, котрі допомагають здобути крос-культурну компетентність.

Вважаючи міжкультурну комунікацію лише іншомовним спілкуванням, ми б міркували занадто поверхово. Звичайно, такий вид спілкування включає у себе в першу чергу крос-культурний обмін інформацією, але детальніший огляд джерел (Тер-Мінасова, Корнілов, Штерн) дає змогу стверджувати, що під час спілкування представників різних культур відбувається накладання іноземних понятійних картин світу на рідні, тобто ті, що мають в основі історично та культурно зумовлені поняття. На думку Тер-Мінасової, оскільки ці поняття закладаються нам, поперше, колективно, тобто соціумом, а по-друге, індивідуально, завдяки нашим аналітичним здібностям, котрі дозволяють сформулювати лише

свої індивідуальні поняття, то причиною комунікативних конфліктів є глибинні понятійні розбіжності у баченні світу націями [5, 39]. Незважаючи на те, що культурні та понятійні карти світу є явищами уможливленими, ми можемо їх побачити, як нація бачить світ навколо себе, провівши асоціативне анкетування, коли певній групі людей, котрі представляють одну країну, пропонують написати ряд концептів, які виникають у їхній свідомості, коли вони чують назви деяких європейських країн. У 1994 році на міжнародній конференції SIETAR норвезькими вченими було представлено понятійну карту Європи на основі асоціацій, котрі виникають у норвежців стосовно країн Європи. Головною особливістю цієї карти є не географічні або політичні характеристики країн, а асоціативні ряди, які вони викликають у мешканців Норвегії. Варто зазначити, що професор Тер-Мінасова на факультеті іноземних мов у МДУ теж проводила подібне дослідження [5, 34].

Ми теж провели серед українських студентів факультету електрифікації та автоматизації Національного аграрного університету міста Києва анкетування. Необхідно зауважити, що багато європейських країн асоціюються у студентів із заробітком, роботою, трудовою міграцією, що зумовлюється політичними, географічними та соціально-економічними причинами. Багато асоціацій виникало іноземною мовою. Наприклад, поняття «Disneyland» або «Beatles» чи «BMW» складають мовну картину світу студентів, що є частиною понятійної картини, тобто, окрім смислового навантаження, ці асоціації мають ще й лінгвістичне, адже такі слова не потребують перекладу і стають тими іншомовними лексичними одиницями, з якими асоціюється країна.

Окрім вищезгаданих карт або картин світу існує, звичайно, реальна картина (об'єктивна позалюдська даність, світ, котрий оточує людину). Між реальною картиною світу і понятійною картиною стоїть людина, тобто її процеси мислення, а це означає, що мова відображає дійсність через два зигзаги: від реальності до мислення і від мислення до мови [5, 239]. Завдяки різним понятійним картинам – різні мовні картини, тому, коли представники різних народів чують певну лексичну одиницю, то в їхній свідомості виникають зовсім інші образи. Так, наприклад, знаючи англійську мову на побутовому рівні, може здатися дивним переклад слова «Table» як таблиця, оскільки в українській мові поняття «стіл» не має такого визначення. Саме тому часто ми переносимо свої комунікативні стратегії з рідної мови на іноземну [6, 2], і не носій мови стикається

із проблемою перекладу, коли зустріне подібне слово вперше.

Так само, як спілкування всередині певної культури, на думку Каспер, міжкультурне спілкування має головну проблему — задовольнити потреби суспільства та використовувати потрібні для цього ресурси з найменшими втратами як для однієї, так і для іншої сторони діалогу, але ситуація може погіршитися з двох причин. По-перше, під час міжкультурної комунікації не всім учасникам комунікативного процесу потрібна інформація, доступна для представника іншої культури, тому що люди, для яких конкретна мова є іноземною, сприймають зміст і форму певних лінгвістичних структур по-іншому, ніж носії мови, які, в свою чергу, теж не можуть використовувати всі доступні засоби мовлення. Оскільки інша сторона діалогу їх не розуміє. По-друге, у разі виникнення проблеми у суспільстві учасники діалогу можуть розширити або звужити межі конфлікту, залежно від того, який зміст потрібної інформації та які існують засоби її передачі [6, 348].

Поняття міжкультурної комунікації набуло особливого поширення у німецькомовному просторі. Крум та Вірлакер тлумачать явище міжкультурної комунікації таким чином, зазначаючи ознаки:

- 1) існують різні одна від одної культури;
- 2) культура та комунікація тісно пов'язані;
- 3) елементи культуральності знаходять своє відображення у комунікації;
- 4) схожі культури полегшують комунікацію, а різні — ускладнюють;
- 5) причетність до певної культури припускає специфічність комунікації [7, 48].

Радянські вчені, досліджуючи міжкультурну комунікацію, орієнтувалися на аналіз звичаїв народу, його культурне середовище, мову, яка вивчалася. Все це сприяло створенню такого лінгводидактичного напрямку, як «Лінгвокраїнознавство». Нова дисципліна звичайно збагатила тоді методику і практику викладання іноземних мов, але була дещо обмеженою рамками країнознавства. Проблемою міжкультурного спілкування займалися Є. М. Верещагін, В. П. Костомаров, В. В. Воробйов. Вони наголошували на тому, що, вивчаючи мову, потрібно спиратися на культуру [8, 15].

Сучасні українські вчені (Донець, Комарницька, Осипов) досліджують проблеми міжкультурного спілкування. На їхню думку, при вступі у комунікацію носіїв різних культур є цілком вірогідною поява певних проблем, що від початку пов'язані з причетністю до різних культур. Проблемами такого характеру можуть бути труднощі у порозумінні, непорозумінні, створенні окремих упереджень, а в подальшому перебігу — спілкування відмежування, скривдженість, психічна ізоляція [9]. Міжкультурна комунікація є такою комунікацією людей, при якій способи комунікації або функції мовних подій є ідентичними, але існують відмінності в їх реалізації та інтерпретації в певних ситуаціях [7, 49]. Саме для того, щоб готувати своїх співвітчизників до іншомовного професійного мовлення, допомогти їм побачити свою картину світу навколо і водночас усвідомити себе невід'ємною частиною міжкультурної взаємодії [10], потрібно змінювати підходи до викладання іноземної мови, країнознавства, комунікації та переходити від лише теоретичних знань до практичних тренінгів, курсів, руйнувати хибні культурні стереотипи.

1. Рябов Г. П. Межкультурная коммуникация в политике, экономике, образовании, юриспруденции // Зусман В., Фролов А. Межкультурная коммуникация: Учебное пособие.— Нижний Новгород, 2001.— 320 с.
2. Бергельсон М. Б. Межкультурная коммуникация как исследовательская программа: лингвистические методы кросс-культурных взаимодействий.— М.: Слово, 2002.— 156 с.
3. <http://www.immi.se/intercultural>
4. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: Учебное пособие.— М.: Слово, 2000.— 298 с.
5. Communication Strategies: Psycholinguistic and Sociolinguistic Perspectives / Ed. by G. Kasper and E. Kellerman.— L. and N.Y.: Longman, 1999.— 398 p.
6. Міжкультурне співробітництво та університетська освіта: Матеріали міжнародної наукової конференції / За ред. В. Будок та ін. Ін-т педагогіки та психології професійної освіти АПН України, Микол. держ. пед. ун-т.— Миколаїв: НАУКМА, 2000.— 263 с.
7. Верещагін Е. М., Костомаров В. П. Язык и культура.— М., 1990.— 269 с.
8. Удосконалення університетської освіти в контексті європейської інтеграції: Зб. науково-методичних вправ / За ред. Д. Мазоренка та ін. Харківський Національн. технічний університет сільського господарств ім. П. Василенка.— Харків, 2006.— 224 с.
9. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов.— 22-е изд., испр. и доп.— М.: ЧеРо, 2003.— 349 с.

A. Bodnar, T. Vereshchagina

**THE ISSUE OF INTERCULTURAL COMMUNICATION IN LINGUISTICS
AND LANGUAGE TEACHING IN UNIVERSITIES**

In this article, the notion of intercultural communication in foreign language teaching is studied. Its aspects, goals and tasks are specified. Current problems of intercultural communication are defined in the research. The article analyzes the notion of World view and introduces Ukrainian Europe view.